

CHC Oldambt

Route | 96 km

Romanogotiek

rondom de Dollard

- ❖ Ursuskerk Termunten
- ❖ Petruskerk Woldendorp
- ❖ Kerk Noordbroek
- ❖ Petruskerk Zuidbroek
- ❖ Verdwenen kerk van Eexta
- ❖ Marktplaatskerk Winschoten
- ❖ Martinskirche Bunde
- ❖ Stefanuskerk Finsterwolde

Voorwoord

Ter gelegenheid van de Open Monumentendag 2025, met het thema ‘architectuur’, heeft het Cultuurhistorisch Centrum Oldambt (comité Open Monumentendag Oldambt) de interregionale autoroute *Romanogotiek rondom de Dollard* gemaakt. De route is het resultaat van een samenwerking met de Open Monumentendag-comités Midden-Groningen en Eemsdelta en de Evangelisch-reformierte Kirchengemeinde Bunde.

Het Dollardgebied is een bijzonder landschap, waarin de romanogotische kerken als bakens in verrijzen. Deze route brengt je door dit prachtige landschap langs een aantal indrukwekkende exemplaren van de romanogotiek. De route is een rondje: het begin- en eindpunt zijn hetzelfde en je kunt dus ook op ieder gewenst punt beginnen. Niet iedere kerk is op elk moment geopend voor bezoekers, maar ook voor de buitenkant zijn alle gebouwen zeker een bezoek waard.

Je kunt de route in te laden in Google Maps door op de volgende link te klikken:

<https://www.google.com/maps/d/u/1/edit?mid=1UZxow98-9jY3R3VGUVs98QRAc8ZYKtk&usp=sharing>

Of kijk op onze website: www.chcoldambt.nl voor de link.

Afbeelding voorpagina: ansichtkaart van de Ursuskerk Termunten, 1951, uitgever N.V. Luchtfoto Nederland, collectie Groninger Archieven.

*Topgevel van de kerk van Termunten, 1965,
collectie Groninger Archieven, Provinciale
Groningse Oudheidkundige Commissie*

Romanogotiek rondom de Dollard

Nergens in Europa is de dichtheid van romanogotische kerken zo hoog als in Groningen. Ook in Oost-Friesland is dit type kerk veel te vinden. Deze bijzondere, laatmiddeleeuwse stijl wordt ook wel laat-romaans genoemd. De stijl kenmerkt zich door een hoge, verticale bouw, gebruik van bakstenen, ronde vormen en spitsbogen. Ook zien we vaak blinde nissen in deze kerken: versieringen in de gevels die de vorm hebben van ramen, maar dicht zijn. De plattegrond is vaak in kruisvorm.

De omvang van deze kerken, die in de dertiende en veertiende eeuw gebouwd werden, verraden hoe welvarend het gebied destijds was. De nieuw ontgonnen veengronden leverden een rijke oogst op. Men kon zich grote, imposante, stenen kerken veroorloven.

Losstaande torens

Langs de noordkusten van Nederland en Duitsland hebben veel kerken uit de late middeleeuwen een losstaande toren. De toren had een heel andere functie dan de kerk zelf. Waar de kerk een religieuze functie had, was de toren bedoeld voor verdediging, vlucht en opslag.

De Dollard

De Dollard is de monding van de rivier de Eems, een natuurlijke grens tussen Groningen en Oost-Friesland. Dat de romanogotiek zich in Nederland vooral tot Groningen beperkt en dat we in Oost-Friesland dezelfde stijl aantreffen, laat echter zien dat het gebied rondom de Eems en de Dollard cultureel gezien een eenheid was.

De naam 'Dollard' betekent 'kuil' of 'moeras,' maar werd door inwoners vaak gezien als een verwijzing naar de "dolle aard" van de monding – waar de stroming sterk was en regelmatig

stormen opstaken. De Dollardregio was altijd al een kwetsbaar gebied dat veel last had van waterproblematiek. Overstromingen en aantasting van de veengrond door het zoute zeewater zorgden ervoor dat het gat van de Dollard alsmaar groeide. In de dertiende en veertiende eeuw werden vele dorpen daarom naar hoger gelegen plekken verplaatst.

In 1507 braken de dijken bij Termunten door. Vanaf toen stroomde er twee keer per dag een grote hoeveelheid water door de monding van de Eems. De kwelders erodeerden in een snel tempo. In 1509 braken de dijken bij Emden door tijdens een grote stormvloed. In de jaren erna brak het overgebleven veen snel af door het water, tot er uiteindelijk een nieuw evenwicht bereikt werd en er weer nieuwe kwelders aan konden groeien. In de eeuwen die volgden werd er hard gewerkt aan afwatering en bedijking. Vanaf de zestiende eeuw werd het gebied beetje bij beetje ingepolderd, wat een gebied van rijke kleigrond opleverde.

En de romanogotische kerken? Die kwamen zelden ongeschonden de eeuwen door. Als gevolg van schade werden er verbouwingen gedaan aan onder andere de kerken van Woldendorp, Finsterwolde en Termunten. De kerk van Eexta werd afgebroken in de negentiende eeuw. Toch is er nog bijzonder veel van deze stijl te vinden vandaag de dag: het zijn indrukwekkende bakens in een verdrinken landschap.

Afbeelding volgende pagina: detail van een kaart van Groningen door Jacob van Deventer, 1552-1560, facsimile-uitgave door Martinus Nijhoff, 1941. Collectie: Groninger Archieven.

Doster Eems

Buysse dijs

Wad

berum 46

ORIENTALIS PHRISIE PARS

Emden

Amalus Ho.

noort larn

vroislo

Termunten – Ursuskerk (punt A/I)

Petrus Muntinghepad 11, 9947 PK
Termunten

*Ursuskerk Termunten, CFD, 1965, collectie Provinciale
Groningse Oudheidkundige Commissie, Groninger Archieven*

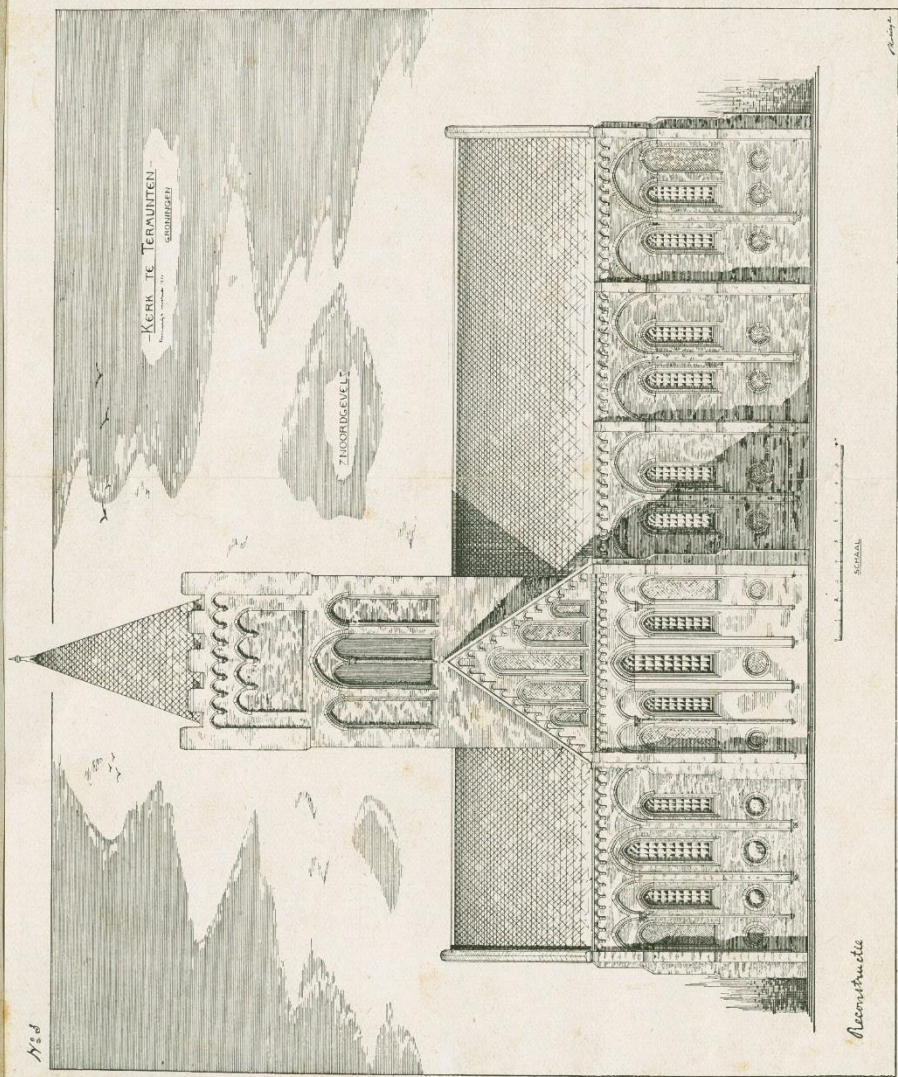
Termunten – Ursuskerk (punt A/I)

Op de oever van de Eems staat de Ursuskerk van Termunten. Vanaf de toren, die je kunt beklimmen, is het uitzicht adembenemend: de Eems strekt zich voor je uit en je kunt Emden aan de overkant zien liggen.

De kerk dateert uit de dertiende eeuw en is vermoedelijk vernoemd naar Ursus van Solothurn, een soldatenheilige. Hij was een christen in het Romeinse Rijk die onthoofd werd toen hij de Romeinse goden niet wilde vereren.

De kerk stamt uit de twaalfde eeuw en was ooit een veel grotere kruiskerk. Wat er nu nog te zien is, is het romanogotische koor en een klein deel van het schip.

Tijdens de bevrijding in 1945 is er brand in de kerk ontstaan, waardoor er na de oorlog veel restauratiewerk nodig was. Ook het orgel is daarbij verwoest. In de negentiende eeuw is de oorspronkelijke middeleeuwse toren, die los stond van de kerk, ingestort en afgebroken. De toren die vandaag de dag aan de kerk vast gebouwd staat, werd als onderdeel van de restauratie in 1951 gebouwd. De kerk heeft een veelbewogen geschiedenis, maar het muurwerk is een prachtig voorbeeld van de romanogotiek.

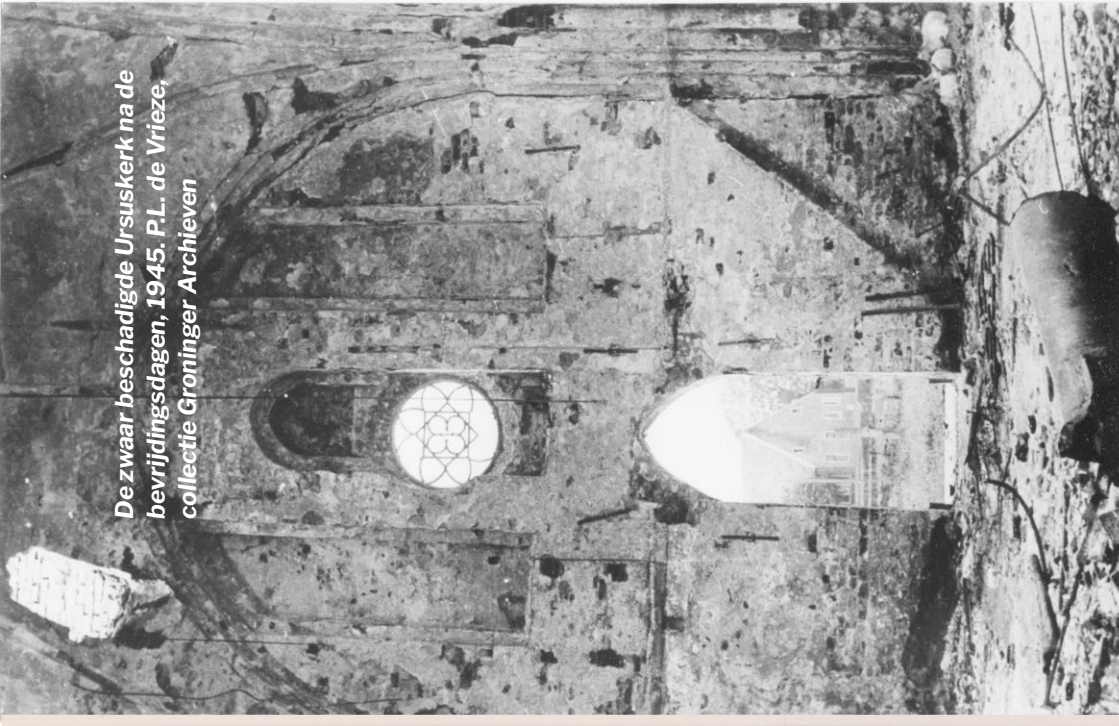

Reproductie van bouwkundige tekening uit 1880-1920). Reconstructie van de vermoedelijke situatie rond 1350. Collectie Groninger Archieven

De Ursuskerk in 1945, Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, collectie Provinciale
Groningse Oudheidkundige Commissie,
Groninger Archieven

De zwaar beschadigde Ursuskerk na de
bevrijdingsdagen, 1945. P.L. de Vrieze,
collectie Groninger Archieven

In de kerk staat een bijzonder doopvont uit 1200. Het is een beschadigd romaans vont van zandsteen. Het onderste deel van de kuip bestaat uit een rij rondbogen. Het bovenste deel is zo goed als verdwenen. In de zwaar beschadigde kuip is voor het doopwater een in 1969 door G. Piek gemaakt bronzen bekken geplaatst in de vorm van een schelp. De vont is afkomstig uit de kerk van Heveskes. Na de Reformatie werd het daar uit de kerk verwijderd en begraven. Rond 1880 is hij teruggevonden.

*De doopvont, maart 1999, foto collectie
voormalige gemeente Delfzijl.*

Interieur Ursuskerk Termunten, foto Kees de Warle

Woldendorp – Petruskerk (B)

A.E. Gorterweg 11, 9946 PA Woldendorp

Woldendorp – Petruskerk (B)

De Petruskerk van Woldendorp staat op de rand van dorp en landschap. Ook deze kerk was ooit een kruiskerk. Hij werd in de derde kwart van de dertiende eeuw gebouwd op een wierde – een verhoging in het landschap ter bescherming tegen overstromingen. Van nature lag deze plek al hoger en is daarna door mensen verder opgehoogd om droge voeten te houden. Een deel van de kerk werd aan het einde van de middeleeuwen gesloopt zodat er een rechthoekige kerk overbleef, de vorm die we vandaag de dag zien. Wanneer je de oostkant van het gebouw bekijkt, kun je nog sporen vinden van de oude dwarsbeuk. De aangebouwde toren werd in 1855 afgebroken en vervangen door een travee met toren.

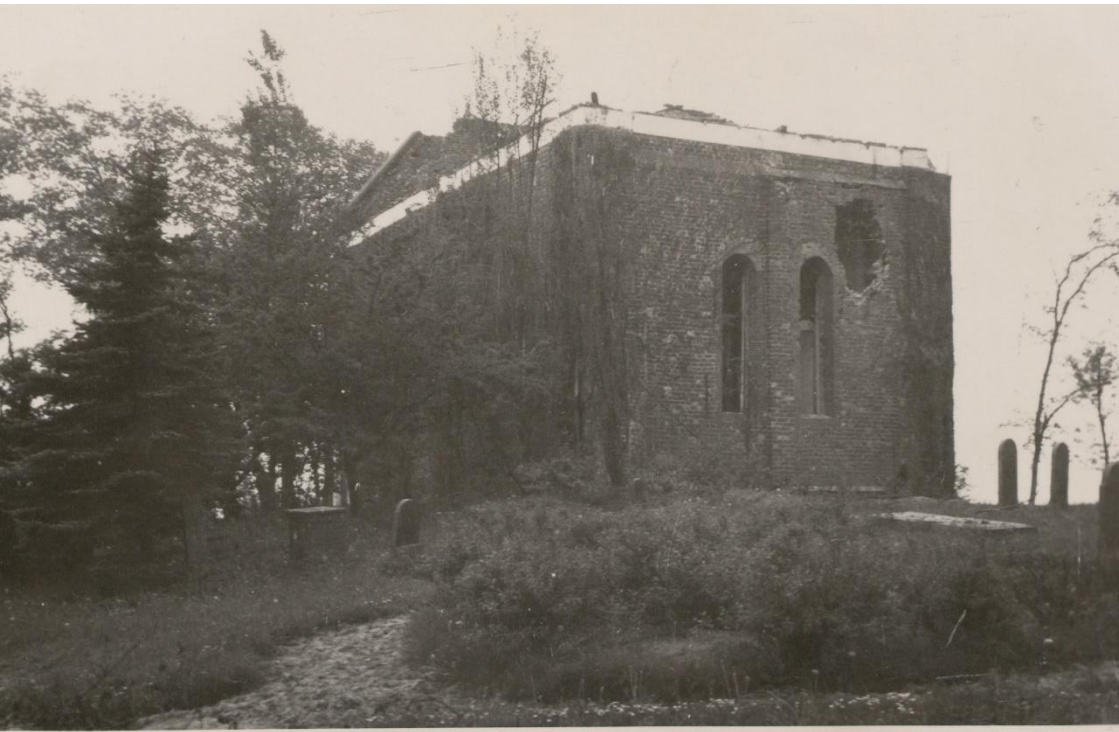
De kerk bezat een klok uit 1479, die gewijd was aan de heilige Antonius – patroonheilige tegen onder andere schipbreuk. De klok werd in 1856 verkocht en vervangen door een nieuwe klok, gegoten door A.H. Bergen in Heiligerlee.

*Kerk Woldendorp, CFD, 1965, collectie Provinciale Groningse
Oudheidkundige Commissie, Groninger Archieven*

Bij de bevrijding in 1945 werd de kerk zo erg beschadigd dat het interieur, de toren en de klok verloren gingen. Na de oorlog is de kerk gerestaureerd en sindsdien zijn ook de oorspronkelijke fresco's weer te zien. Er is toen aan de westzijde ook een *apsis* aangebouwd. Dit is een halfronde of hoekige ruimte aan een kerk. Daarin bevinden zich de trap naar de consistoriekamer (in de kelder) en naar de orgeltribune.

Oorlogsschade aan de kerk te Woldendorp, 1945, fotograaf onbekend, collectie Provinciale Groningse Oudheidkundige Commissie, Groninger Archieven

Kerk Noordbroek (C)

Noordersingel 1, 9635 TW Noordbroek

Kerk Noordbroek met rechts de toren, CFD, september 1973, collectie Provinciale Groningse Oudheidkundige Commissie, Groninger Archieven

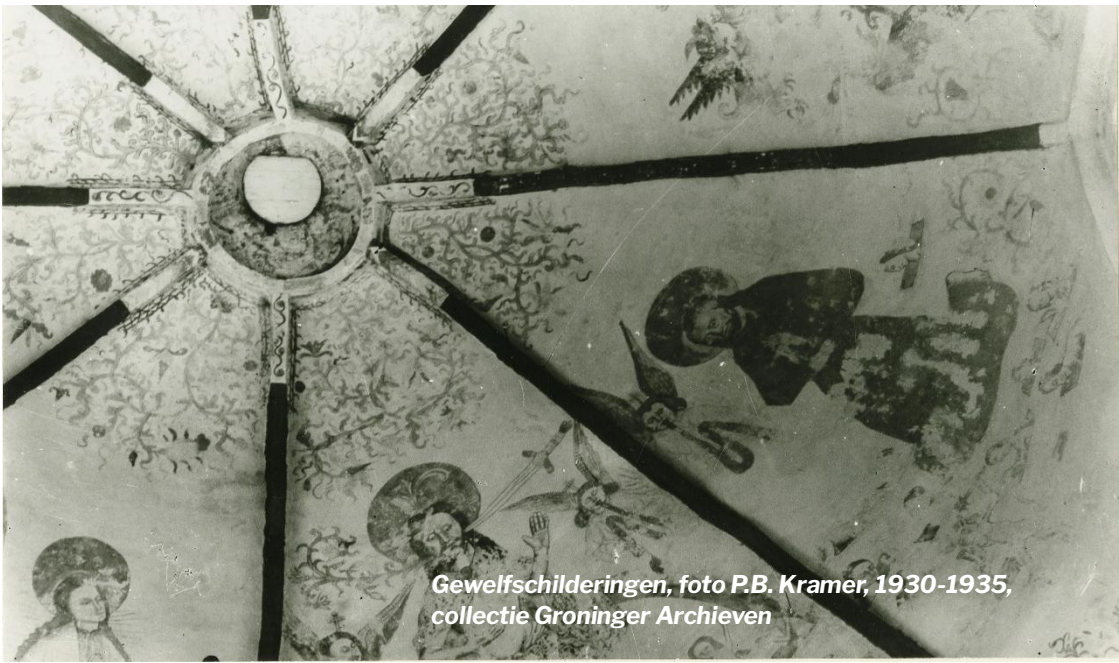

Kerk Noordbroek (C)

Deze kerk is waarschijnlijk gebouwd in het eerste kwart van de veertiende eeuw en behoort tot één van de hoogtepunten van de late romanogotiek in Groningen. Er is door de jaren heen weinig veranderd aan de buitenkant. De toren staat los en heeft de bijnaam 'Olle Dodde' (oude dikke).

Het deel 'broek' in de naam 'Noordbroek' verwijst naar een moerasachtig gebied. Ook Noordbroek is door de eeuwen heen verplaatst vanwege vele overstromingen en waterproblemen. Uit onderzoek blijkt dat de kerk niet gebouwd is op fundamenten van een andere kerk, zoals vaak gebeurde. De kerk heeft waarschijnlijk een voorganger gehad op een andere plek, maar die plek is (nog) niet bekend.

Het Arp-Schnitgerorgel stamt uit 1696 en wordt nog regelmatig bespeeld. In de kerk zijn indrukwekkende muur- en gewelfschilderingen te zien, die verschillende Bijbelse figuren verbeelden. De preekstoel uit 1757 is gemaakt naar een ontwerp van W.E. Struve en is eveneens een blikvanger.

Gewelfschilderingen, foto P.B. Kramer, 1930-1935, collectie Groninger Archieven

Zuidbroek – Petruskerk (D)

Kerkstraat 85, 9636 AB Zuidbroek

Kerk Zuidbroek, Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
februari 1916, collectie Groninger Archieven

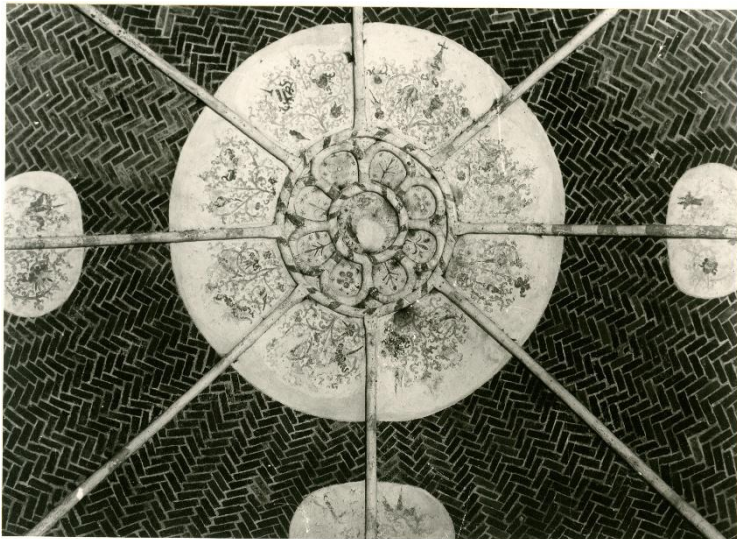

Zuidbroek – Petruskerk (D)

De Petruskerk in Zuidbroek is een kruiskerk, gebouwd aan het einde van de dertiende eeuw. Omdat het metselwerk vrij uniform is, is het aannemelijk dat het hele gebouw redelijk snel gebouwd is. De kerk heeft een opvallend lage, losstaande toren. Deze heeft lang gefunctioneerd als gevangenis en was ingericht met vier cellen.

De kerk was oorspronkelijk gewijd aan Sint-Augustinus van Hippo, een belangrijke kerkvader. De naam 'Petruskerk' komt uit de negentiende eeuw.

Binnen kijk je je ogen uit: uitbundige schilderingen, houtsnijwerk en sculpturen. Opvallend zijn de koepelgewelven in het schip en het koor. Het meubilair komt uit 1709 en is ontworpen door de Groningse stadsbouwmeester Allert Meijer. De preekstoel komt uit 1736 en is een ontwerp van Casper Struiwig, een Groninger beeldsnijder. In de toren zijn twee luidklokken: één uit 1603 en de ander uit 1610.

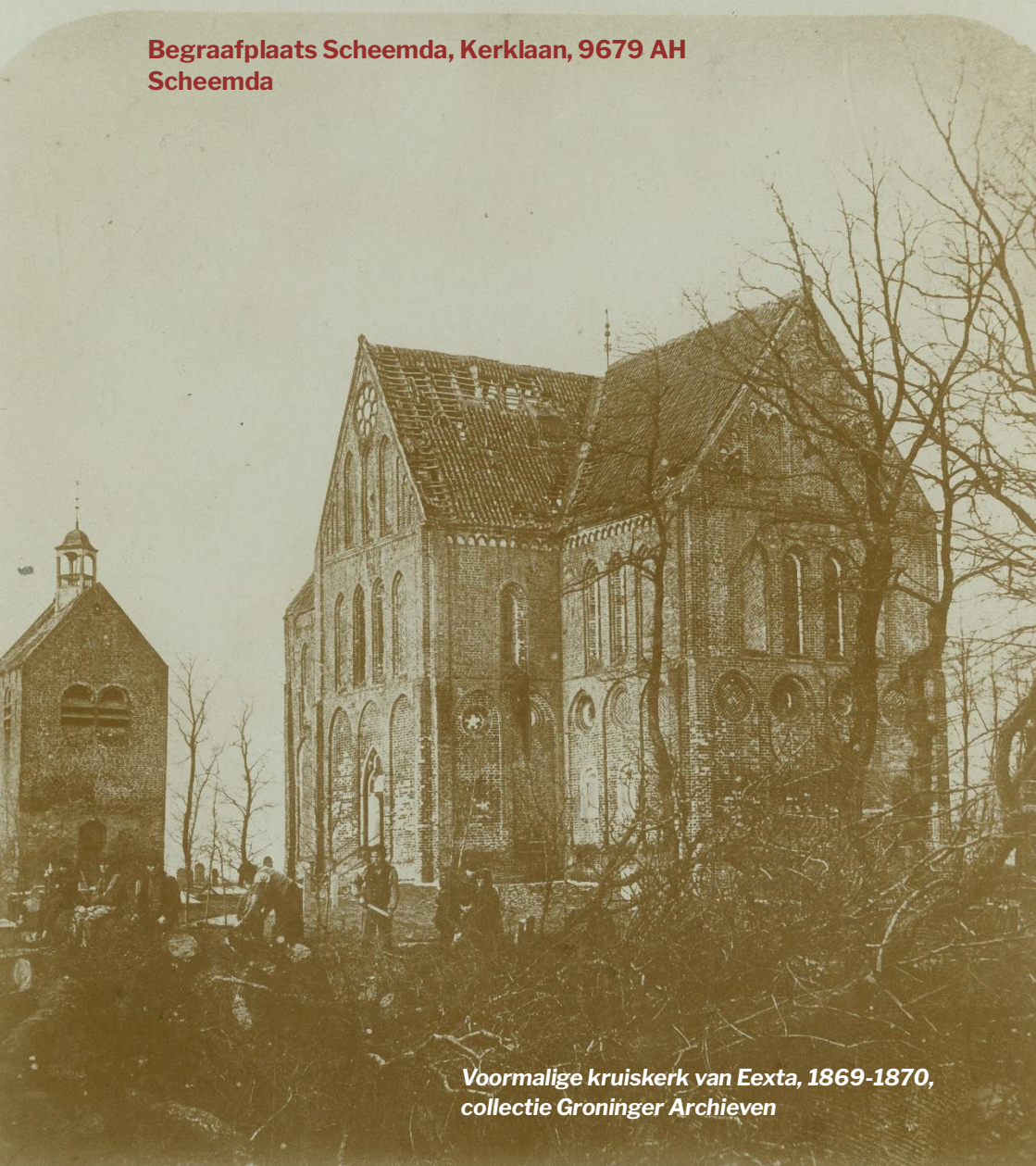
*Gewelfschilderingen, foto P.B. Kramer, 1930-1935,
collectie Kramer, Groninger Archieven*

*Kerk Zuidbroek, Rijksdienst voor Monumentenzorg,
1935, collectie Groninger Archieven*

De verdwenen kerk van Eexta (E)

Begraafplaats Scheemda, Kerklaan, 9679 AH
Scheemda

*Voormalige kruiskerk van Eexta, 1869-1870,
collectie Groninger Archieven*

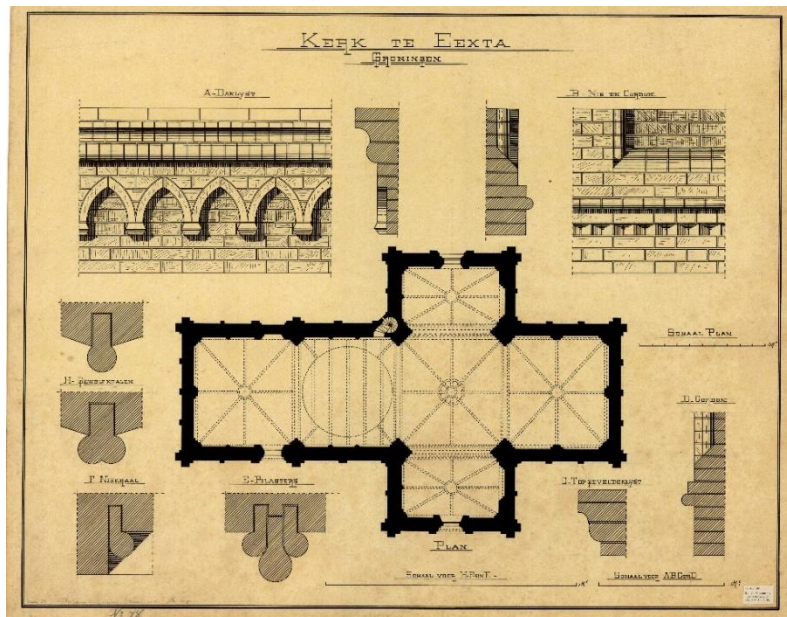

De verdwenen kerk van Eexta (E)

Ooit stond er hier, op de plek van de begraafplaats, een grote romanogotische kruiskerk met koepelgewelven en een losstaande toren. De kerk vormde het hart van het dorp Eexta. Dat dorp is tegenwoordig een woonwijk van Scheemda.

De verdwenen kerk dateerde uit de tweede helft van de dertiende eeuw. Dit wordt geschat op basis van de leeftijd van de pastorie, die er nog nu steeds staat. De pastorie heeft het oudste bewaarde woonhuis dak van Nederland: het oudste gedeelte stamt uit ongeveer 1250.

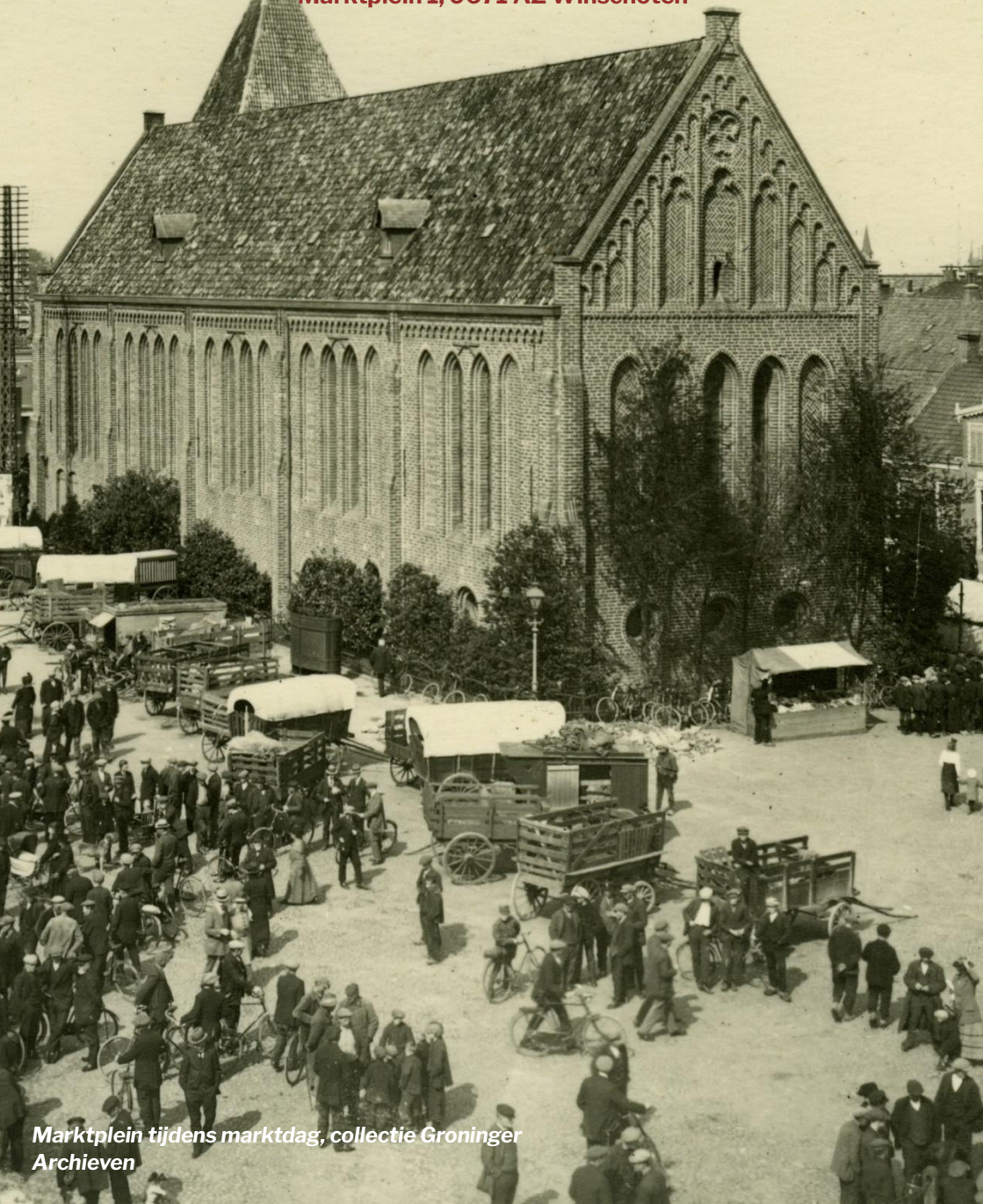
De kerk van Eexta was na de storm van 17 december 1869 zwaar beschadigd en werd in 1870 afgebroken. Op de foto op de vorige pagina is te zien hoe een groep mannen voor de vervallen kerk takken aan het opruimen is na de storm. Let bijvoorbeeld op het dak. Bij de afbraak werd er een sarcofaagdeksel gevonden, uit circa 1100. De kerk uit de dertiende eeuw had dus al een eerdere voorganger.

Plattegrond en details, technische tekening van C.H. Peters, 1870-1871. Collectie Groninger Archieven, verzameling Peters

Winschoten – Marktplinkerk (F)

Marktplin 1, 9671 AZ Winschoten

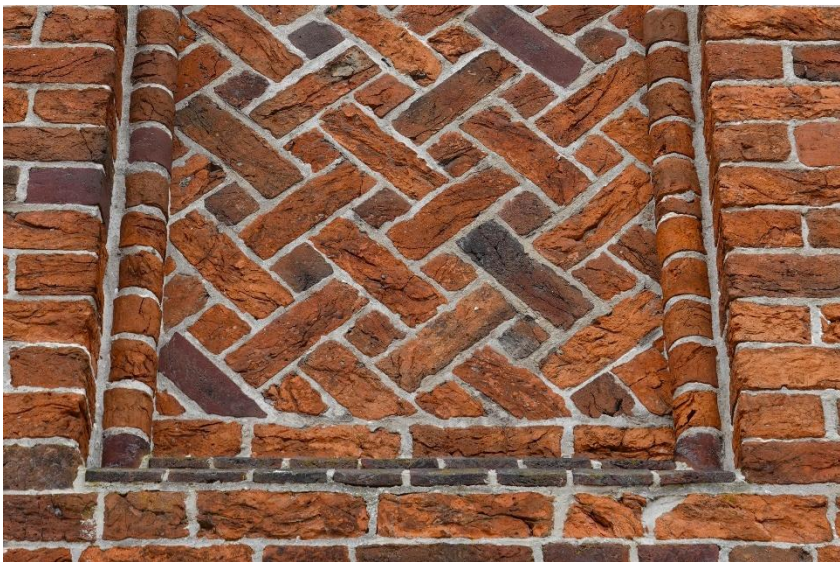

Winschoten – Marktplieinkerk (F)

De Marktplieinkerk of Sint Vituskerk is gebouwd rond 1270 in het midden van Winschoten. De kerk heeft een losse toren waarvan het onderste gedeelte ook uit de dertiende eeuw komt. Deze wordt “d’Olle Witte” genoemd, met een knipoog naar de Martinitoren in de stad Groningen (d’Olle Grieze). De naam is te danken aan de witte bepleistering die er tussen 1856 tot 1931 op zat.

De kerk is van het type zaalkerk. Als je ervoor staat valt het direct op hoe langgerekt het gebouw is. Het kerkgebouw heeft heel veel romanogotische elementen. Dat komt doordat de meeste sporen van andere bouwstijlen, die door de eeuwen heen toegevoegd zijn, inmiddels weer uitgewist zijn. Dit is gebeurd bij de rigoureuze restauraties tussen 1905 en 1907. Toen is de kerk teruggebracht in de vermeende middeleeuwse stijl. Tegenwoordig zou dat niet meer op deze manier aangepakt worden.

Metselwerk Marktplieinkerk, foto Kees de Warle

Bij deze restauraties werd de zeventiende-eeuwse preekstoel verkocht. Deze kwam in de Grote Kerk in Monnickendam te staan, waar het nog steeds te zien is. In de Marktplieinkerk kwam een nieuw gestoelte te staan die was afgewerkt met geglazuurde tegeltjes. Daaraan was de bijnaam 'het eierdopje van Peters' te danken. Ook deze is in de jaren 1960 weer weggehaald. De huidige achttiende-eeuwse preekstoel komt uit de afgebroken kerk van Oterdum.

Rechts het "eierdopje van Peters", collectie Groninger Archieven

D'Olle Witte met bepleistering, 1893, collectie Groninger Archieven

Bunde –

Martinskirche (G)

Kirchring 2A,
26831 Bunde
Duitsland

Foto Timo Klinkenborg

Bunde – Martinskirche (G)

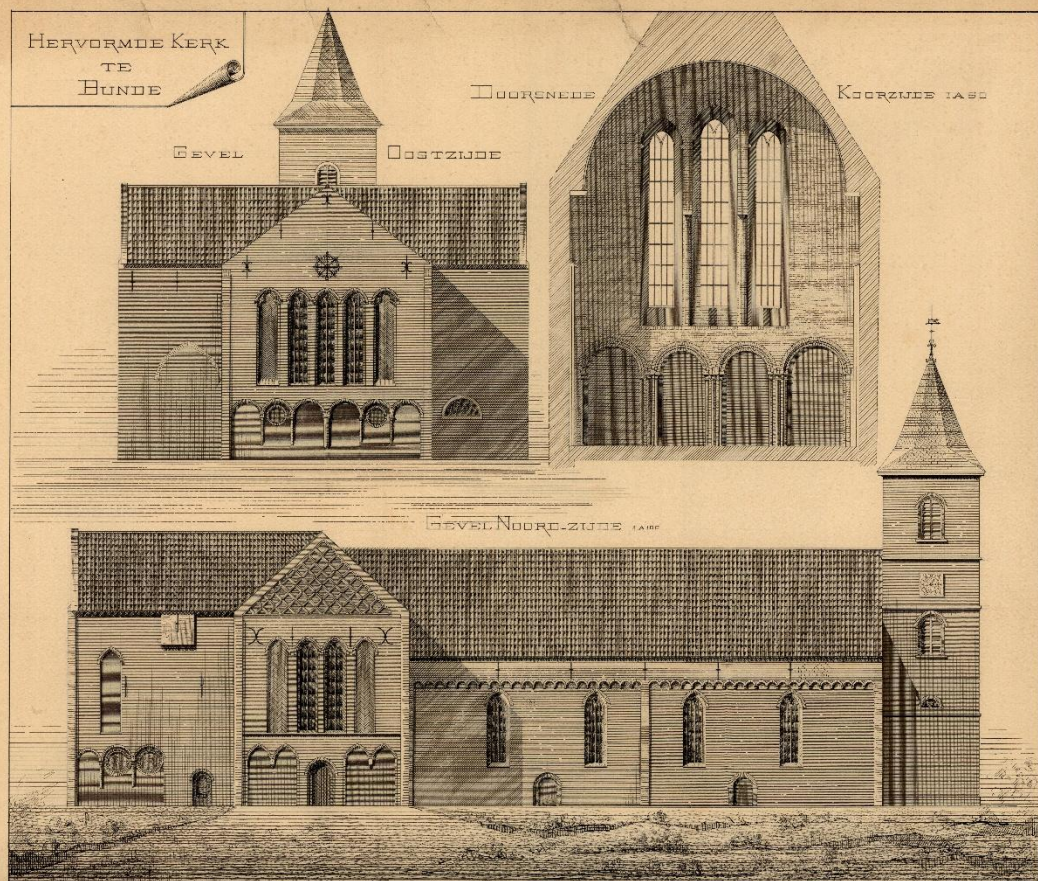
Net over de Duits-Nederlandse grens ligt het plaatsje Bunde. Uit archeologisch onderzoek blijkt dat hier in de veertiende eeuw waarschijnlijk een kasteel gestaan heeft, strategisch gelegen aan de rand van de Dollard. Bunde ligt op een natuurlijke hoogte in het landschap (tot 8,6 meter boven zeeniveau), waardoor het een veilige plek was voor de vele overstromingen van de Dollard. De Martinskirche ligt zelfs op het hoogste punt in de wijde omgeving: bijna 10 meter boven zeeniveau.

De kerk is aan het begin van de dertiende gebouwd en was een van de eerste bakstenen kerken in Oost-Friesland. Het was een relatief grote kerk, wat wijst op welvarendheid. Er werden torens aan beide weerszijden van het koor gebouwd. Deze zijn verloren gegaan rond 1500 bij een militair conflict tussen Edzard I (de graaf van Oost-Friesland) en Groningen.

Door de eeuwen heen werden er veel verbouwingen verricht aan de kerk. Opvallend is de stijl van de toren, die sterk afwijkt van de rest van de kerk. Deze is toegevoegd in 1840 en gebouwd in neoklassieke stijl. In 1958 werden er restauraties uitgevoerd. Toen werden de blinde nissen in het onderste gedeelte van het koor weer zichtbaar gemaakt.

*Ansichtkaart
met links de
Martinskirche,
Bildarchiv der
Ostfriesischen
Landschaft,
Sammlung
Folkerts.*

Technische tekening van de Martinskerke door C.H. Peters,
1880-1920. Collectie Groninger Archieven, verzameling Peters

Finsterwolde – Stefanuskerk (H)

C.G. Wiegersweg 1, 9684 CA Finsterwolde

*Kerk Finsterwolde, foto Rijksdienst voor Monumentenzorg,
1960-1969, collectie Provinciale Groningse Oudheidkundige
Commissie, Groninger Archieven*

Finsterwolde – Stefanuskerk (H)

Deze kerk staat aan de rand van het dorp, maar dat was niet altijd zo. Door de talrijke overstromingen van de Dollard is het dorp Finsterwolde verplaatst. Ook moest er daardoor veel verbouwd worden aan de kerk door de eeuwen heen, maar de romanogotische kenmerken zijn na al die jaren nog steeds te terug te vinden.

De Stefanuskerk was ooit een imposante kruiskerk met een galerij die hoog in de kerk voor de vensters langs liep. Van de originele kerk is alleen nog het schip uit omstreeks 1275 overgebleven, maar ook deze is door de tijd heen sterk gewijzigd. In 1586 heeft er een grote brand gewoed in de kerk en is het gebouw met

meer dan vijf meter verlaagd. Het resultaat was de huidige vorm, maar in de loop van de tijd is er nog veel veranderd. Doordat het dorp getroffen werd door veel overstromingen was het een moeilijke opgave om het onderhoud van het gebouw te financieren.

Foto: Douma M.A., 1974, collectie Groninger Archieven

De toren uit 1822 is gebouwd in neoklassieke stijl. De inspiratie daarvoor werd gehaald uit de toren van de San Giorgio in Venetië. De toren staat los van de kerk en was lange tijd in gebruik om brandslangen te laten drogen.

Het interieur dat vandaag de dag in de kerk staat is sober. Het bestaat uit meubilair uit de vroege negentiende eeuw, zoals de banken, de herenbanken en de preekstoel met snijwerk. Ook het orgel van H.H. Freytag komt uit die tijd.

*Ansichtkaart met de toren, 1920-1930,
uitgever J.B. J. Jonker, collectie
Groninger Archieven*

*La Basilica di San Giorgio Maggiore,
Venetië, bron: Wikimedia Commons,
<https://ap.lc/XbEzX>, Didier Descouens*

Bronvermelding/verder lezen:

Boels, H. en A. Buursema. "Groninger IJkpunt 6: Romaanse en Romanogotische kerkenbouw." De Verhalen van Groningen.

Molema, J., O. Knottnerus, J.P. Koers en C. Stolk. "Landschap en water." Uit: *De canon van het Oldambt*. Winschoten: Cultuurhistorisch Centrum Oldambt, 2011.

Olde, H., de, , K. Lenting en W. Havik. "Bouwstijl en bewoning." Uit: *De canon van het Oldambt*. Winschoten: Cultuurhistorisch Centrum Oldambt, 2011.

Stichting Oude Groninger Kerken, www.kerk-termunten.nl;
www.kerkzuidbroek.nl; www.kerk-noordbroek.nl;
www.kerkfinsterwolde.nl.

Kieft, N. "De verplaatste kerk van Noordbroek." De Verhalen van Groningen.

Ozinga, M.D. *De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, deel VI. 's-Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij, 1940.

O. Knottnerus. Dollardgeschiedenis(sen) – Mythe en realiteit. In: K. Essink (Red.), *Stormvloed 1509 – Geschiedenis van de Dollard*, Groningen: Stichting Verdrongen Geschiedenis, 2013: 95-116. (ook: online op www.verdronkengeschiedenis.nl).

O.D.J. Roemeling, *Patroonheiligen, priesters en predikanten in Groningen en Drenthe tot omstreeks 1640*, voorlopige versie bezorgd door J.A. Mol en G.J. de Langen, Leeuwarden 2019,
<https://corpusroemeling.nl/download/CorpusRoemelingGroningenDrenthe.pdf>

Verantwoording

Tekst: Joke Schoenmaker, Ydwer Hoekstra

Beeld: Kees de Warle, Groninger Archieven, Ostfriesische
Landschaft, Wikimedia Commons, Timo Klinkenborg.

Met dank aan: Otto Knottnerus

Naar een idee van: Otto Knottnerus

De route is mede tot stand gekomen dankzij
een financiële bijdrage van de gemeente
Oldambt.

© Cultuurhistorisch Centrum Oldambt 2025

Cultuurhistorisch Centrum Oldambt

Website: www.chcoldambt.nl

Email: info@chcoldambt.nl

Facebook: Cultuurhistorisch Centrum Oldambt

Instagram: [chc.oldambt](https://www.instagram.com/chc.oldambt)

LinkedIn: Cultuurhistorisch Centrum Oldambt

